
Статті: Інститут філософії та філософія в Україні

<https://doi.org/10.15407/fd2021.04.013>
УДК: 1(091)

Анатолій ЄРМОЛЕНКО, доктор філософських наук,
професор, член-кореспондент НАН України,
директор Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01601, Київ, Трьохсвятительська, 4
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

Сергій ЙОСИПЕНКО, доктор філософських наук, завідувач
відділу історії філософії України, заступник директора з наукової роботи
Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України,
01601, Київ, Трьохсвятительська, 4
serge.yosypenko@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-5928-6638>

ІНСТИТУТ ФІЛОСОФІЇ: ТРАДИЦІЇ ТА ІННОВАЦІЇ

Статтю присвячено історико-філософському аналізу унікальної та парадигмальної ролі Інституту філософії імені Г.С. Сковороди НАН України у філософському житті України впродовж 75 років від його заснування. Автори окреслюють його роль у процесі становлення сучасної філософії в Україні від часів панування догм радянського марксизму й до впровадження актуальних дослідницьких традицій у сучасній українській філософії. Досліджено спадкоємність та особливості зміни поколінь дослідників у царині філософії, а також долучення української філософської думки до світового інтелектуального дискурсу.

Окрему увагу приділено інституціоналізації нових напрямків досліджень в Інституті, таких як політична філософія, філософія мови та мовлення, що належать до провідної парадигми сучасної філософії. Автори статті розкривають поетапне становлення київської філософської традиції, роль керівництва Інституту в стилістиці та характері наукових досліджень певних періодів. Приділено увагу співпраці Інституту з вітчизняними науковими та освітніми закладами, його міжнародним зв'язкам. Виокремлено статус провідних фахових видань, які стали знаковими як за радянських часів, так і за часів Незалежності. Наостанок у статті відзначено роль та завдання Інституту в сучасному суспільному дискурсі, акцентовано увагу на цінностях, збереженням яких опікуються представники Інституту.

Ключові слова: історія філософії, Інститут філософії імені Григорія Сковороди, філософські традиції, наукова та дослідницька діяльність, відповідальність дослідника.

Цитування: Єрмоленко, А., Йосипенко, С. (2021). Інститут філософії: традиції та інновації. *Філософська думка*, 4, 13–26. <https://doi.org/10.15407/fd2021.04.013>

Інститут філософії відіграє провідну роль у житті філософської спільноти нашої країни впродовж уже 75 років, і ця роль заслуговує ретельного теоретичного аналізу. Як наукова інституція, у межах якої з радянського марксизму (а часто і всупереч йому) виникли провідні дослідницькі традиції сучасної української філософії, він є унікальним явищем у розвитку вітчизняної Академії наук. Незаперечно і те, що за доби Незалежності Інститут філософії забезпечив тяглість і розвиток цих традицій, а також наступність та зміну поколінь дослідників у царині філософії.

Інститут філософії АН УРСР був створений 6 листопада 1946 року Постановою Ради Міністрів УРСР та ЦК КП(б)У замість утвореної кількома місяцями раніше філософської комісії Відділення суспільних наук АН УРСР. Створення Інституту продовжило процес інституціонування філософії в системі освіти та науки в повоєнній радянській Україні, започаткований відкриттям філософського факультету Київського університету в 1944 році, — в ситуації, коли після «чисток» 1930-х років розвиток філософії в Україні практично припинився. На момент створення факультету та Інституту тут не було ні освітніх, ні наукових філософських центрів, а філософію в українських вишах викладали випускники «Інституту червоної професури», які у більшості своїй не мали ні наукових ступенів, ні навичок дослідницької роботи; в цьому сенсі Україна перебувала у значно гіршій ситуації, ніж інші «союзні республіки», — наприклад, Інститут філософії АН СРСР (тепер — РАН) веде свою тяглу історію з 1929 року, а Інститут філософії АН Білоруської РСР (тепер — НАНБ) — з 1931-го.

За 75 років існування Інституту політична, культурна та економічна ситуація постійно змінювалася, ці зміни безперечно позначалися на його функціонуванні, проте не меншою мірою це функціонування визначали зусилля науковців, які в ньому працювали. Історія Інституту є історією зміни поколінь, кожне з яких зробило свій внесок у те, щоб Інститут філософії став місцем дослідження, спілкування та передання знань. Перше покоління працівників Інституту — це переважно випускники «Інституту червоної професури», які починали свій шлях у філософію як комсомольські, партійні та радянські активісти 1920—1930-х років; втім, деякі з них вирізнялися «дореволюційними елементами освіти», як-от перший директор (1946—1952) Михайло Еразмович Омеляновський (1904—1979). Киянин за походженням, він зробив викладацьку та наукову кар'єру в Росії й повернувся до Києва вже доктором наук на посаду директора. У перший період свого існування Інститут філософії був звичайним радянським закладом, на який покладали не стільки дослідницькі, скільки ідеологічні завдання: його діяльність була спрямована на формулювання «марксистсько-ленінського» погляду на низку предметів, причому на які саме предмети і що таке «марксизм-ленінізм» вирішували не самі науковці, а партійне керівництво, відтак науковцям залишалося лише обґрунтовувати політичні рішення за допомоги філософської риторики. Зрозуміло, що в таких умовах працівники Інституту не наважувалися

проявити будь-яку ініціативу як щодо самих предметів, так і щодо способів їх дослідження та інтерпретації, щоб не наражатися на можливі звинувачення в ідеологічних помилках.

У момент його створення Інститут мав чотири відділи — «діалектичного матеріалізму», «історичного матеріалізму», «історії філософської та суспільно-політичної думки на Україні» та «філософських проблем природознавства»; отже, до предметів дослідження, окрім самого «марксизму-ленінізму», належали також розвиток природничих наук (перші роки існування Інституту — це роки боротьби з генетикою та кібернетикою як «буржуазними псевдонауками») та історія класової боротьби й поширення матеріалізму та атеїзму в природознавстві, суспільно-політичній думці, літературі та філософії в Росії та СРСР. Історію філософської думки «на Україні» вважали невіддільною частиною її розвитку, а праці, присвячені «філософським поглядам» таких видатних постатей української культури, як Тарас Шевченко, Іван Франко, Леся Українка та інші, видані Інститутом в цей період, були покликані продемонструвати, що ці діячі посідають певне (наперед визначене) місце у згаданій історії.

Описана ситуація зберігалася і за наступного директора (1952—1962) — Данила Хомича Острянина (1906—1985), значною мірою вже завдяки його особистій позиції типового представника описаного першого покоління працівників Інституту. На тлі «хрущовської відлиги» ця позиція дедалі більше сприймалася як анахронізм, що, зрештою, і призвело до його звільнення. Водночас саме за його директорства в Інститут починають приходити випускники філософського факультету Київського університету першого покоління — М.В. Попович (1930—2018), С.Б. Кримський (1930—2010), В.І. Мазепа (1930—2003), В.М. Нічик (1928—2002) та інші; вони й відіграватимуть помітну роль в інститутському житті вже з 1960-х років. Траєкторії та життєвий досвід представників цього покоління помітно відрізняли його від попереднього покоління співробітників Інституту: вони не починали свій шлях у філософію як ідеологічні працівники і не були співучасниками сталінської системи; це діти війни, чия юність припала на сталінський період, а молодість — на «відлигу» з усіма пов'язаними з нею надіями; це значною мірою самоуки, які часто робили свої перші кроки у філософії всупереч своїм викладачам і наставникам.

Визначальним періодом в історії Інституту є директорство (1962—1968) Павла Васильовича Копніна (1922—1971), за якого з'являються перші дослідницькі програми, не «скинуті» згори, а ініційовані самими вченими. Попри певну марксистсько-ленінську філософську автаркію, Копнін започаткував чимало філософських напрямків, що розвивались у рідкісній провідних тенденцій сучасної філософської думки, — принаймні, в тім, що не стосувалося безпосередніх ідеологічних змагань. Як зауважив Петро Йолон, «за часів Копніна Інститут філософії із нав'язаного йому стану ідеологічного придатка перетворювався у своїй діяльності на справжню академічну наукову

установу з потужним творчим потенціалом наукового колективу, що дає всі підстави назвати цей етап в історії його розвитку переломним періодом» [Йолон, 2016: с. 55]. До цього слушного твердження варто додати, що міркування академіка Копніна про єдність наукового знання, методологію природничих і соціальних наук, мислення і мови, мови науки, про істину та інші не втрачають своєї значущості й сьогодні, коли дедалі частіше чути про постправду, постістину, плюральність раціональностей, фрагментарність і непевність знання.

Появу та розвиток згаданих програм було вможливлено, з одного боку, відносним послабленням ідеологічного контролю, а з іншого — особистою харизмою Копніна та наявністю згаданого молодого покоління, готового і здатного працювати над цими програмами. Варто наголосити, що нові дослідницькі програми вписувалися в офіційне бачення філософії із застосуванням запропонованого Копніним розуміння «марксистсько-ленінської» філософії, яке відкривало перспективи наукового дослідження інших філософій та світоглядів. Залишаючи старим кадрам традиційні «ідеологічні» напрямки, Копнін започатковує дослідження трьох нових: вивчення логіки наукового пізнання (як альтернативу попереднім дослідженням філософських проблем науки як такої, що повинна розвиватися лише відповідно до логіки матеріалістичної діалектики); розшифрування, переклад та аналіз рукописних курсів філософії, прочитаних у Києво-Могилянській академії (як альтернативу попередній історії філософії, що була історією лише матеріалізму та атеїзму); конкретні соціологічні дослідження (як альтернативу історичному матеріалізму, що претендував на осягнення загальних законів, яких буцімто досить для пізнання будь-яких суспільних явищ). Робота у цих нових напрямках задумувалася як наукове дослідження, предмет якого окреслюється за допомоги не філософських спекуляцій, а виважених і обґрунтованих наукових методів. До того ж така робота потребувала певної сміливості, адже дослідження суспільства в той час вважалося прерогативою історичного матеріалізму і наукового комунізму. Отже, у 1967 році в Інституті було створено відділ методології, методики і техніки соціальних досліджень, який на перших порах очолював М.В. Попович. У 1983-му на підґрунті відділу створили Відділення соціології на чолі з В.П. Чорноволенком, а в 1990-му на базі Відділення було створено Інститут соціології НАН України. Таким чином, Інститут філософії став осередком зародження соціологічної науки в Україні.

Найдовшим в історії Інституту є період директорства (1968—2001) Володимира Іларіоновича Шинкарука (1928—2001), який був одночасно найскладнішим періодом, головним чином з огляду на численні зміни ідеологічного клімату та економічної ситуації: від відносної свободи, яка існувала перед 1972 роком, до періоду «застою», жорсткого ідеологічного контролю та русифікації, на зміну яким приходять «перебудова», здобуття Незалежності та «шалені» 1990-ті. Головним досягненням цього періоду є забезпечення

інституційної тягlosti — збереження та розвиток відкритих раніше напрямків дослідження, поява на підставі їх нових, що стало можливим завдяки наполегливим зусиллям керівництва та колективу Інституту зі збереження хоча б відносної автономії дослідницької діяльності. Це також період формування потужного дослідницького колективу, який забезпечував згадану тягlostь і спадкоємність: починаючи з кінця 1960-х років до Інституту приходять наступні покоління випускників філософського факультету, котрі надають нового дихання відкритим їхніми викладачами та наставниками напрямкам та дослідницьким програмам.

Серед цих програм неодмінно слід назвати дослідження німецького трансцендентального ідеалізму, започатковані саме Шинкаруком. Згадаймо, що праці академіка Шинкарука, присвячені І. Кантові та Г.В.Ф. Гегелеві, були написані за часів «холодної війни», коли будь-яку справжню філософську думку не надто заохочували з боку «партійних органів». До того ж, у цей час панувала концепція «зняття» (нім. *aufheben*), відповідно до якої марксистсько-ленінська філософія цілковито «знімає» в собі попередні філософські концепції; отож дослідження такого штибу вважали не надто актуальними, тобто такими, що мають суто історико-філософську значущість. Утім, ці дослідження були продовжені учнями Шинкарука — Михайлом Булатовим та В'ячеславом Кушаковим. Загалом німецька філософська думка перебувала в центрі уваги дослідників Інституту філософії, що стосується не тільки німецького трансцендентального ідеалізму, а й сучасних напрямків німецької філософії. Зокрема, варто зауважити дослідження феноменології, започатковане Степаном Кошарним, та комунікативної філософії (Анатолій Єрмоленко, Людмила Ситніченко, Володимир Куплін); у цій проблематиці Інститут, попри дефіцит літератури та ускладнений доступ до першоджерел, посідав пріоритетні позиції на тлі «загальносоюзної» філософії. До такого кшталту напрямків належать також дослідження науково-технічної революції та її впливу на людину.

У цей час філософія поступово, хоча й досить болісно, від ідеології повертається до самої себе, до філософії в автентичному сенсі цього слова. Це тенденція, започаткована ще Павлом Копніним і творчо та успішно продовжена Шинкаруком, який поступово перетворював догматичний марксизм-ленінізм на творчу філософську науку «з людським обличчям». Людина, її життя і культура постають у центрі уваги Володимира Шинкарука та інших дослідників Інституту. У зв'язку з цим слід зауважити праці 1970—1980-х років, зокрема такі, як «Філософія и мировоззрение» у збірці «Человек и мир человека. Категории “человек” и “мир” в системе научного мировоззрения» [Человек, 1977: сс. 7—26], що їх вважають початком «антропологічно-світоглядного повороту» і виникнення Київської світоглядно-антропологічної школи, а також написану разом з іншим видатним філософом тієї доби — Олександром Івановичем Яценком — книгу «Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения» [Шинкарук, Яценко, 1984]. Зауважимо, що

«культурний поворот» у філософії був сміливою інновацією в ідеологічних рамках марксизму-ленінізму, який насамперед звертався до досліджень матеріального базису суспільства, класових відносин та побудови «розвинутого соціалізму».

Додамо також, що цей поворот здійснювався, можливо, під опосередкованим впливом тих тенденцій, а радше паралельно з ними, які окреслилися у західній філософії неомарксизму. Зокрема представники Франкфуртської школи Теодор В. Адорно, Макс Горкгаймер, Герберт Маркузе діагностували «пізній капіталізм» у термінах філософії культури, акцентуючи увагу на тому, що головна суперечність пізнього капіталізму переміщується з площини матеріального базису в площину надбудови, у сферу культури. До того ж слід зауважити, що порівняно із західним неомарксизмом, відкритим до різноманітних синтезів із немарксистськими філософськими напрямками, радянський марксизм-ленінізм був закритою догматичною системою, не здатною до такого роду інноваційних поєднань. Проте всупереч цьому такі інновації запроваджувалися, й тим більше захоплення та подив викликають наукові праці, спрямовані на дослідження культури, існування людини, світоглядної проблематики, які спромоглися здійснювати в цей час в Інституті під орудою В. Шинкарука. Зокрема, важливим підсумком у цьому плані було видання наукової збірки «Феномен української культури» [Феномен, 1996].

Варто наголосити, що згадані нами філософи (і цей перелік, ясна річ, неповний, адже працювали в той час і Вілен Горський, Вадим Іванов, Василь Лісовий, Сергій Кримський, Олександр Яценко, Валерія Нічик, Надія Депенчук, Віталій Табачковський, Іван Головаха, Анатолій Гордієнко, Володимир Куценко, Петро Йолон, Володимир Мазепа, Микола Мокляк, Іван Бойченко і багато інших) зробили неймовірно багато, працюючи в тій, досить обмеженій філософській парадигмі. І ми сьогодні, так само, як і наступні покоління філософів України, великою мірою завдячуємо нашими здобутками їм: і їхнім філософським працям, і можливості безпосереднього спілкування з ними — звісно, для тих, кому пощастило їх знати.

1990-ті стають роками турбулентності для Інституту — це період «конвертування» розвинутих у радянський період напрямків дослідження за нових умов, зміни номенклатури відділів та їхнього дослідницького спрямування, пошуку нового місця для філософії та фундаментальних досліджень. Ці процеси відбуваються на тлі недофінансування дослідницької діяльності (яке з того часу стає хронічним), зниження престижу науки в суспільстві, часто — зневаги до представників гуманітарних наук за їхнє радянське минуле, а також скорочення кількості працівників поряд із помітним зменшенням кількості охочих навчатися в аспірантурі та працювати в Інституті. З іншого боку, зазначені проблеми компенсуються появою нових можливостей для науковців — відсутності цензури, свободи публічних виступів, міжнародних обмінів, альтернативних джерел фінансування дослідницької діяльності тощо.

Слід зазначити, що за часів директорства Копніна та Шинкарука в Україні складалася традиція філософських досліджень, яка зазвичай згадується як «київська школа», або київське коло філософів, і була пов'язана зі світоглядно-антропологічним напрямком філософських досліджень, очолюваним Володимиром Шинкаруком. У цей час відбувається переорієнтація й інших напрямків наукових досліджень. У 1990-х роках в Інституті з'являються нові відділи та підрозділи: філософської антропології — замість діалектичного матеріалізму, соціальної філософії — замість історичного матеріалізму; до відділу філософських проблем природознавства додається сектор екології; до створеного наприкінці 1980-х років відділу філософії культури додається сектор етики. Таким чином, процес реабілітації *практичної філософії*, серцевиною якої є етика, що на Заході розпочався з останньої третини ХХ сторіччя й успішно розвивається й у ХХІ сторіччі, дістався й філософії в Україні, й це втілюється, зокрема, у створенні в Інституті *сектору, а згодом — дослідницької групи з етики*, виданні досліджень, присвячених практичній філософії, в тому числі розробленню проблем філософії права, політичної філософії, етики науки, біоетики та екологічної етики. Особливо варто наголосити, що поняття «практичне» тлумачиться не як предметно-перетворювальна (інструментальна) діяльність (за парадигмою марксизму), а насамперед як морально-практичне.

Поряд із тим був ще й інший напрямок, пов'язаний з аналітичною філософією, філософією науки та герменевтично-лінгвістично-прагматично-семіотичним поворотом. Так, починаючи з 1970-х років відбуваються процеси, започатковані у дослідженнях логіки наукового пізнання Мирославом Поповичем [Попович, 1971; 1975], що перетворилося на стійку тенденцію у філософських дослідженнях, яка свідчить про те, що в київському колі філософів існувала й розвивається не тільки світоглядно-антропологічна традиція, що її розробляли на основі діалектичного методу під орудою Шинкарука, а й наукова зацікавленість щодо способів філософського мислення, інспірована аналітичною філософією [Лісовий, 2014: с. 474]. Нині тенденція застосування парадигми діалогу, мови, мовлення та комунікації дістала подальшого розвитку в Інституті філософії імені Г.С. Сковороди НАН України, та й у філософії України загалом.

Період директорства Мирослава Володимировича Поповича (1930—2018) — з 2002-го до 2018-го — можна назвати роками стабільного розвитку після бурхливих 1990-х, незважаючи на те, що Інститут разом з усією Національною академією наук України переживає кризу недофінансування й суспільного знецінення науки та наукової діяльності. За цих умов головним завданням стало зберегти Інститут як дослідницьку інституцію, забезпечивши подальший розвиток філософських досліджень, оновлення дослідницьких традицій і збереження різноманіття напрямків та підходів до філософування, які склалися в Інституті.

Поряд з оновленням керівних кадрів та диверсифікацією напрямків і форм дослідницької роботи, започаткованими Поповичем, виконанню цього

завдання значною мірою сприяло підтримання в Інституті атмосфери свободи обміну думками, планування досліджень та особистого розвитку науковців. Понад те, в ці роки вже немає ні ідеологічного контролю радянського періоду, ні ідеологічних спокус 1990-х, і головним викликом для філософів стає необхідність визначити місце філософії в сучасному суспільстві, віднайти нові формати як дослідницької, так і публічної активності. Уся діяльність Поповича як директора Інституту та публічного інтелектуала була відповіддю на цей виклик: він пропонує новий образ філософа — компетентного, але вільного від догматизму, відкритого до найрізноманітніших запитів суспільства та історичної доби, але незалежного від їхніх примусів, зрештою, відданого ідеалам науки та Просвітництва. У відповідь на трансформаційні процеси в Україні в Інституті починають досліджувати проблеми становлення громадянського суспільства, етносу та нації, зміни ціннісних орієнтацій українського суспільства в рідчизні європейських цінностей, процеси глобалізації, культурного розмаїття та універсалістських цінностей.

На тлі помітних змін філософського пейзажу в незалежній Україні, де в цей період підготовку фахових філософів здійснюють понад два десятки університетів, Інститут залишається не лише провідним дослідницьким центром, а й закладом підготовки та атестації філософських кадрів вищої кваліфікації: тут незмінно діють аспірантура і докторантура, функціують спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій практично за всіма філософськими спеціальностями, відкривається Вища школа філософії для підвищення кваліфікації викладачів філософії, започатковується програма підготовки докторів філософії, що в контексті освітніх реформ фактично перетворює Інститут на заклад вищої освіти. Маючи чималий досвід міжнародної співпраці, Попович заохочує співробітників брати участь у міжнародних академічних обмінах і проєктах, а спільні із закордонними колегами конференції поступово стають новою інститутською традицією.

У наш час дослідницькі традиції та традиції спілкування суттєво оновлюються, адже наразі жодні ідеологічні чи потестарні перешкоди не протистоять демократизації та лібералізації філософської спільноти. Це стосується як проблематики досліджень, так і всіх інших аспектів професійної діяльності. Значно розширився тематичний та географічний діапазон конференцій, він став цілковито автономним та орієнтованим власне на наукові інтереси. В Інституті започатковано міжвідділові семінари для розвитку нових напрямків дослідження — з політичної філософії, філософії мови та мовлення, комунікативної філософії; це те, що допомагає краще побудувати міждисциплінарні дослідження відповідно до провідних парадигм сучасної філософії у світі. На всіх рівнях (від індивідуального до інститутського) кристалізується стратегія міжнародної співпраці, поживається науковий обмін із закордонними колегами та установами. В останні десятиріччя було ухвалено низку угод із філософськими центрами Білорусі, Литви, Польщі, Франції та інших країн, зростає рівень взаємодії з науково-дослідницькими

та науково-педагогічними установами Аргентини, Італії, Китаю, Німеччини, Південної Кореї, США.

У цей час відбувається поживлення кадрової політики, удосконалюється структура Інституту, зокрема формат Відділення релігієзнавства увідоповіднюється до статутних вимог Інституту та Академії наук України. Поживляється активність Вищої школи філософії при Інституті, яка виявляє тенденцію до перетворення на провідну інституцію України з підвищення кваліфікації філософських кадрів. Важливою сторінкою історії розвитку філософської спільноти України була діяльність «Літньої школи філософії», яка долучала молодих вчених до нових напрямків філософування, поживляла професійні зв'язки та знайомила із доробком співробітників Інституту та запрошених закордонних професорів світового рівня. В Інституті склалася також потужна традиція підготовки та публікації перекладів іноземної філософської літератури, що також стало чинником інтеграції філософії Інституту у світовий філософський простір; для цього при Інституті було створено Раду наукового перекладу. Окрім того, Інститут проводить конкурси на кращу наукову працю в п'яти номінаціях. Поряд із тим, велика увага приділяється оновленню інфраструктури Інституту, зокрема забезпеченню всіх форм діяльності в умовах епідемії COVID-19.

Історію філософії в Україні останніх 75 років важко уявити без Інституту філософії, і водночас історія Інституту була б зовсім іншою без співпраці з іншими провідними фаховими спільнотами, зокрема з філософським факультетом Київського університету. Про тісний зв'язок між цими інституціями свідчить своєрідна взаємна тяглість, зокрема з факультету прийшли на посади директорів Інституту П.В. Копнін та В.І. Шинкарук, натомість з Інституту на посади деканів факультету — П.С. Дишлевий та М.Ф. Тарасенко. Понад те, саме синергія діяльності цих двох інституцій — освітньої та дослідницької — ще за радянських часів перетворила Київ на один з центрів філософського життя СРСР, а за доби Незалежності — на центр філософського життя України. Сподіваємось, що ця співпраця з філософським факультетом і Київським національним університетом імені Тараса Шевченка надалі тільки поглиблюватиметься. З утворенням філософських факультетів в інших провідних університетах України Інститут почав виконувати певну координаційну функцію у співпраці з Києво-Могилянською академією, Львівським національним університетом імені І. Франка, Харківським національним університетом імені В.Н. Каразіна та іншими науково-освітніми центрами країни.

Водночас варто наголосити, що й за радянських часів, щонайменше з 1960-х років, Інститут філософії виявляв риси української філософської інституції. Звісно, в СРСР була лише одна, радянська філософія, і національні відмінності між різними філософськими центрами могли існувати лише остільки, оскільки існували локальні філософські традиції у межах поділу праці між центром і периферією («національні» республіки були периферією

за визначенням). Проте УРСР була потрібна своєрідна «вітрина» — культурні та інтелектуальні феномени, які б демонстрували (передусім західній українській діаспорі, а також усьому західному світові) український характер цього квазідержавного утворення (яке було навіть членом ООН).

Згадана потреба сприяла виникненню і збереженню українського складника в діяльності Інституту як головної філософської установи УРСР. Так, з 1969 року Інститут відновлює видання єдиного в УРСР філософського часопису під назвою «Філософська думка»¹. Попри майже цілковиту русифікацію викладання філософії та академічних видань у 1970—1980-х роках, це видання виходило друком насамперед українською (крім пов'язаного з перебудовою періоду кінця 1980-х та початку 1990-х, коли з'явилася ще й російськомовна версія). Українською (а у 1980-х також і російською) перекладають киево-могилянські філософські курси; українською виходять друком два видання «Філософського словника» (див.: [Філософський, 1973]). Така діяльність Інституту не залишалася непоміченою в українській діаспорі, якій завжди явно протистояла «критика буржуазного націоналізму», а неявно — історія філософської думки «на Україні». З іншого боку, філософське українознавство та філософування українською на будь-які теми були тереном боротьби — причому боротьби не лише прихованої — офіційної ідеології та національних переконань науковців. Так, у липні 1972 року співробітник Інституту В.С. Лісовий вдався до відвертого протесту, надіславши «Відкритого листа до членів ЦК КПРС і ЦК КП України», внаслідок чого його та Є.В. Пронюка були заарештовано, а всіх співробітників відділу історії філософської та соціологічної думки «на Україні» — достроково переатестовано (С.Г. Кудра та В.Є. Бишовець були звільнені).

Згаданий досвід філософування українською (нехай попервах обмежений і досить несамостійний) та праці в галузі філософського українознавства виявився дуже цінним, що уявилось зі здобуттям Незалежності. Зокрема на цьому підґрунті було підготовлено перші підручники з різних філософських дисциплін та зроблено перші фахові переклади світової філософської класики. Цей досвід був визначальним і для реалізації одного з найбільших філософських проєктів 1990-х — підготовки до видання «Філософського енциклопедичного словника» [Філософський, 2002].

Історія Інституту філософії символічно пов'язана з постаттю Григорія Сковороди. Ідеологічне розв'язання «національного питання» в СРСР визначало Сковороду як українського філософа, тому пов'язані з його іменем архіви були передані в Київ, а дослідження його спадщини перейшло до істориків філософської думки «на Україні». У липні 1949 року ЦК КП(б)У ухвалив постанову про видання творів Г.С. Сковороди, яка передбачала «київське» повне видання творів, підготовлене Інститутом філософії АН

¹ З 1927-го, офіційного року заснування журналу, та й після 1969-го назва журналу неоднораз змінювалася.

УРСР, а також «московське» видання вибраних творів, підготовлене Інститутом філософії АН УРСР разом з Інститутом філософії АН СРСР. Тексти самого Сковороди підготували до друку досить швидко, проте їх видання затягнулося, оскільки сам вигляд творів Сковороди надто дисонував із його образом, створеним радянською ідеологією та офіційними публікаціями про нього. Відтак обидва інститути розглядали питання про публікацію творів Сковороди зі значними скороченнями і/чи супровід цієї публікації вступною статтею та коментарями, які б якось пояснювали його «ідеалістичні» та релігійні висловлювання. Зрештою, «Твори» Сковороди [Сковорода, 1961] були оприлюднені за 12 років після Постанови ЦК КП(б)У), а «московський» відповідник цього видання (з частковим перекладом і графічною адаптацією текстів) — «Сочинения в двух томах» [Сковорода, 1973b], також підготовлений співробітниками Інституту філософії АН УРСР, — ще за 12 років по тому.

Відтепер творчість і сама постать Сковороди стають незмінним предметом уваги Інституту філософії. Часопис «Філософська думка» вперше друкує дві знайдені І.А. Табачниковим «Розмови» Сковороди (1971, № 5, 6); перше видання у межах програми дослідження української ранньомодерної філософії під керівництвом В.М. Нічик окреслює цю програму назвою «Від Вишенського до Сковороди» [Від Вишенського, 1972]; до 250-річчя з дня народження Сковороди (яке широко відзначалося відповідно до постанови ЦК КПУ та РМ УРСР) виходить друком низка видань, присвячених його філософії, починаючи зі спеціальної добірки «Філософської думки» (1972, № 5). Зрештою, 1973 року публікується «Повне зібрання творів» Сковороди [Сковорода, 1973a], яке на десятиліття залишиться найавторитетнішим виданням його творів. Таке визнання Сковороди в радянський період зовсім не означало, що його постать не була предметом ідеологічної боротьби. Так, книга С.Б. Кримського, М.В. Поповича та І.Ф. Драча «Григорій Сковорода», підготовлена до ювілею, вийшла 12 роками пізніше [Драч, Кримський, Попович, 1984], а першим «нерадянським» за змістом інститутським виданням у царині історії української філософії стала збірка «Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали» [Сковорода, 1992].

Визнанням ролі Інституту в розвитку сквородинознавчих студій стала Постанова Кабінету Міністрів України від 28 жовтня 1997 року, якою, «враховуючи значний внесок Інституту філософії НАН України у розвиток української науки, освіти й культури та на відзначення 275-річчя від дня народження видатного українського філософа, просвітителя і поета», Інституту було присвоєно ім'я Г.С. Сковороди. За доби Незалежності дослідження філософії Сковороди тривають і виходять за межі суто історико-філософських студій, дедалі більше перетворюючись на міждисциплінарні. Своєрідним підсумком сквородинознавчих студій цього періоду і водночас поштовхом до подальших досліджень стане відзначення 300-річчя з дня народження Григорія Сковороди у 2022 році.

Сьогодні, після обрання 2018 року директором Анатолія Єрмоленка, Інститут продовжує славетні традиції, започатковані попередніми поколіннями науковців. Водночас він розвиває філософію відповідно до нових викликів часу і парадигмальних змін у самій філософії. Структурно Інститут складається із 8 наукових відділів, які об'єднують 13 дослідницьких груп. Наразі в Інституті працює 95 наукових співробітників, з них 2 члени-кореспонденти НАН України, 2 заслужені діячі науки і техніки України, 29 докторів та 55 кандидатів наук. Інститут забезпечує роботу 3 спеціалізованих вчених рад із захисту докторських та кандидатських дисертацій з усіх філософських спеціальностей, а також Вищої школи філософії для підвищення кваліфікації колег з інших науково-освітніх установ країни. За наукові здобутки вчені Інституту нагороджені 2 Державними преміями України в галузі науки і техніки, здобули 6 премій НАН України імені видатних учених та 2 Національні премії України імені Тараса Шевченка. У зв'язку з таким рівнем авторитету Постанова Кабінету Міністрів України 2006 року засвідчила, що Інститут філософії імені Г.С. Сковороди має державотворче значення.

Отже, покликання Інституту як загальнофілософської та загальноукраїнської інституції — не лише у забезпеченні приросту фундаментального знання у галузі філософії, а й у підготовці наукових кадрів та збереженні філософського знання та його цінностей. Інститут завжди був осередком формування професійних дослідників, головним чином для роботи у межах інститутських дослідницьких програм і традицій, а також підготовки і перепідготовки викладачів філософських дисциплін. Не менш важливою функцією Інституту є збереження наявного філософського знання, і не тільки у вигляді матеріальних носіїв (наукова бібліотека Інституту є спеціалізованим зібранням філософської літератури, в тому числі рідкісних видань, а архів — цінним джерелом дослідження української філософії другої половини ХХ століття), а й у якості невіддільних від філософської діяльності цінностей, зокрема раціональності та критичного мислення, свободи та відповідальності дослідника й публічного інтелектуала, розв'язання суперечностей шляхом аргументованої дискусії.

ДЖЕРЕЛА

- Від Вишньовського до Сковороди (з історії філософської думки на Україні XVI—XVII ст.) (1972). Київ: Наукова думка.
- Драч, І.Ф., Кримський, С.Б., Попович М.В. (1984). *Григорій Сковорода*. Київ: Молодь.
- Йолон, П. (2016). Знакова роль Павла Копніна в переломний період діяльності Інституту філософії (Стаття перша). *Філософська думка*, 6, 54—66.
- Лісовий, В. (2014). *Спогади. Поезії*. Київ: Смолоскип.
- Попович, М.В. (1971). *Логіка і наукове пізнання*. Київ: Наукова думка.
- Попович, М.В. (1975). *Філософские вопросы семантики*. Киев: Наукова думка.
- Сковорода, Г. (1961). *Твори: У 2-х т.* Київ: Видавництво АН УРСР.
- Сковорода, Г. (1973а). *Повне зібрання творів: У 2-х т.* Київ: Наукова думка.
- Сковорода, Г. (1973б). *Сочинения в двух томах*. Москва: Мысль.

- Сковорода Григорій: Дослідження, розвідки, матеріали (1992). (В. Нічик, Я. Стратій, упоряд.). Київ: Наукова думка.
- Феномен української культури (1996). (В.І. Шинкарук, ред.). Київ: Фенікс.
- Філософський словник (1973; 2-ге доп. вид. 1986). (В.І. Шинкарук, ред.). Київ: Головна редакція УРЕ.
- Філософський енциклопедичний словник (2002). (В.І. Шинкарук, гол. ред.). Київ: Абрис.
- Человек и мир человека. Категории «человек» и «мир» в системе научного мировоззрения (1977). (В.И. Шинкарук, отв. ред.). Киев: Наукова думка.
- Шинкарук, В.И., Яценко, А.И. (1984). *Гуманизм диалектико-материалистического мировоззрения*. Киев: Политиздат.

Одержано 29.11.2021

REFERENCES

- From Vyshenskyi to Skovoroda (from the history of philosophical thought in Ukraine in the XVI—XVII centuries)* (1972). [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Від Вишенського 1972]
- Drach, I.F., Krymskyi, S.B., Popovich M.V. (1984). *Hrygorii Skovoroda*. [In Ukrainian]. Kyiv: Molod'. [=Драч, Кримський, Попович 1984]
- Yolon, P. (2016). Significant role of Pavlo Kopnin in the critical period for activities of the Institute of Philosophy (Article one). [In Ukrainian]. *Philosophical Thought*, 6, 54—66. [=Йолон 2016]
- Lisovyi, V. (2014). *Memoirs. Poetry*. [In Ukrainian]. Kyiv: Smoloskyp. [=Лісовий 2014]
- Popovich, M.V. (1971). *Logic and scientific knowledge*. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Попович 1971]
- Popovich, M.V. (1975). *Philosophical questions of semantics*. [In Russian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Попович 1975]
- Skovoroda, H. (1961). *Works*: In 2 vols. [In Ukrainian]. Kyiv: USSR Academy of Sciences. [=Сковорода 1961]
- Skovoroda, H. (1973a). *Complete collection of works*: In 2 vols. [In Ukrainian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Сковорода 1973a]
- Skovoroda, H. (1973b). *Works in two volumes*. [In Russian]. Moscow: Mysl'. [=Сковорода 1973b]
- Skovoroda Hryhorii: Research, exploration, materials* (1992). (V. Nichik, J. Stratiy, Comp.). [In Ukrainian]. Kyiv: Scientific opinion. [=Сковорода 1992]
- The Phenomenon of Ukrainian Culture* (1996). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Feniks. [=Феномен 1996]
- Philosophical Dictionary* (1973; 2nd ed. 1986). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: URE Main Editorial Office. [=Філософський 1973]
- Philosophical Encyclopedic Dictionary* (2002). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Ukrainian]. Kyiv: Abris. [=Філософський 2002]
- Man and the human world. Categories "man" and "world" in the system of scientific worldview* (1977). (V.I. Shynkaruk, Ed.). [In Russian]. Kyiv: Naukova dumka. [=Человек 1977]
- Shynkaruk, V.I., Yatsenko, A.I. (1984). *Humanism of the dialectical-materialist worldview*. [In Russian]. Kyiv: Politizdat. [=Шинкарук, Яценко 1984]

Received 29.11.2021

Anatoliy Yermolenko, Doctor of Sciences in Philosophy, Professor,
Corresponding Member of the National Academy of Sciences of Ukraine,
Director of the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine,
01601, Kyiv, Triokhsviatytska St., 4
a_yermolenko@yahoo.de
<https://orcid.org/0000-0002-9908-6144>

Serhii Yosypenko, Doctor of Sciences in Philosophy,
Head of the Department of History of Philosophy in Ukraine,
Deputy Director of the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy,
National Academy of Sciences of Ukraine
01601, Kyiv, Triokhsviatytska St., 4
serge.yosypenko@ukr.net
<http://orcid.org/0000-0001-5928-6638>

INSTITUTE OF PHILOSOPHY: TRADITIONS AND INNOVATIONS

The article is devoted to the historical and philosophical analysis of the unique and paradigmatic role of the H.S. Skovoroda Institute of Philosophy, National Academy of Sciences of Ukraine in the philosophical life of Ukraine for 75 years since its foundation. The authors outline its role in the process of institutionalizing philosophy in Ukraine from the time of the domination of the dogmas of Soviet Marxism to the introduction of current research traditions in modern Ukrainian philosophy. The continuity and peculiarities of the change of generations of researchers in the field of philosophy and the involvement of Ukrainian philosophical thought in the world intellectual discourse are studied.

The article's authors reveal the gradual formation of the Kyiv philosophical tradition, the role of the Institute's leadership in the style and nature of scientific research of certain periods. Particular attention is paid to the institutionalization of new research areas at the Institute, such as political philosophy, philosophy of language and speech, which belong to the leading paradigm of modern philosophy. Attention is paid to the cooperation of the Institute with domestic scientific and educational institutions, its international relations. The status of the leading professional publications, which became significant both in Soviet times and during independence, is highlighted. Finally, the article notes the role and tasks of the Institute in modern social discourse, focuses on the values, the preservation of which is taken care of by representatives of the Institute.

Keywords: *history of philosophy, Hryhorii Skovoroda Institute of Philosophy, philosophical traditions, scientific and research activity, researcher's responsibility*